

Василь ДЕМ'ЯНИШИН

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Нещодавно багатий арсенал наукової літератури з проблем теорії і практики фінансів поповнився монографією Т. О. Кізими "Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку". Рецензоване видання є однією із перших наукових праць, у якій на системній основі всебічно досліджуються фінанси домогосподарств як важлива сфера фінансових відносин та вносяться пропозиції щодо їх удосконалення й подальшого розвитку в Україні.

Сучасні економічні реалії обумовлюють необхідність постійної уваги наукової громадськості як до фундаментальних проблем фінансової теорії, так і до прикладного застосування сформованих наукових концепцій. Відтак, в сучасних умовах надзвичайно актуалізується питання удосконалення методології дослідження фінансових явищ і вироблення на цій основі загальних принципів побудови фінансових відносин між різними суб'єктами.

Серед численних економічних суб'єктів особливе місце посідають домашні господарства. При дослідженні сукупності фінансових відносин, що сформувалися між сферами і ланками фінансової системи України, особливо важливим є вивчення проблем, пов'язаних із залученням фінансів домогосподарств до економічних процесів у державі. Адже сьогодні ми спостерігаємо посилення залежності подальшого розвитку національної економічної системи від рівня матеріального добробуту населення й використання доходів домогосподарств у якості бюджетних, кредитних, страхових та інвестиційних ресурсів. Саме величина доходів домашніх господарств та пріоритети населення у їх використанні

здебільшого формують характер розвитку вітчизняної економіки. Тому дослідження усієї сукупності фінансових відносин домогосподарств з іншими суб'єктами економічної діяльності є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, а рецензована монографія¹ – своєчасною і вкрай необхідною для вітчизняної фінансової науки.

Пропонована науковій громадськості праця – одне із перших фундаментальних наукових досліджень із зазначеної проблематики. В ній автор зробила спробу критично оцінити напрацьовані і сформувані власні теоретичні підходи до розкриття сутності фінансів домогосподарств як яскравого та багатогранного феномену фінансової теорії і практики.

Монографічне дослідження побудоване на послідовному аналізі базових понять та елементів, які характеризують фінанси домогосподарств у контексті основних тенденцій і закономірностей розвитку фінансової системи України.

Зазначена праця виокремлюється логічністю побудови змісту та структурованістю викладеного у ній матеріалу.

¹ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: Монографія. – К.: Знання, 2010. – 431 с.

Розгляд проблеми автор починає з наукового аналізу теоретичних засад та розкриття сутності фінансів домашніх господарств. Визначення фінансів домогосподарств як "сукупності економічних відносин, матеріалізованих у грошових потоках, у які вступають домашні господарства з приводу формування, розподілу і використання фондів грошових коштів з метою відтворення та розвитку людського капіталу та задоволення потреб своїх членів" (с. 97) демонструє авторське трактування цього поняття і створює надійне підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Досліджуючи природу фінансових відносин, Т. О. Кізима особливу увагу акцентує на діалектичних суперечностях, які є внутрішньою рушійною силою та джерелом розвитку фінансів, і без врахування яких не можливо повністю розкрити сутність цієї економічної категорії (с. 93). Характеризуючи основні суперечності, притаманні внутрішнім і зовнішнім фінансовим відносинам домогосподарств (суперечність між обмеженістю фінансових ресурсів і практично необмеженими потребами членів домашнього господарства, суперечність між споживанням і заощадженням, суперечність з приводу відчуження та присвоєння власності тощо), автор наголошує на необхідності максимального збалансування інтересів усіх учасників таких відносин (с. 94-95), розуміючи водночас усю складність, тривалість і багатоаспектність цього процесу.

Безумовно, основні протиріччя, що виникають між різними суб'єктами фінансових відносин, значною мірою впливають і на вибір вітчизняними домогосподарствами моделей їх фінансової поведінки. У монографії простежується стурбованість автора домінуванням у фінансовій поведінці вітчизняних домогосподарств переважно пасивних стратегій (стратегії взятих кредитів: банківських, товарних, іпотечних тощо;

стратегії приватних і державних трансфертів) та неналежним використанням активних стратегій (стратегії організованих і неорганізованих заощаджень, стратегії наданих кредитів, стратегії формування людського капіталу, страхової та майнової стратегії). Таку ситуацію Т. О. Кізима пояснює як невисоким рівнем доходів більшої частини населення, так і низьким рівнем фінансової грамотності наших співвітчизників та відсутністю довіри до більшості інструментів й інституцій фінансового ринку внаслідок негативного досвіду ощадно-інвестиційної діяльності на початку ринкових реформ в Україні.

Проблеми формування активних фінансових стратегій, досліджуваних у монографії, тісно корелюють із питанням підвищення фінансової грамотності населення, без належного рівня якої не можливо очікувати суттєвих позитивних зрушень у фінансовій сфері зокрема та економіці держави загалом (підрозділ 1.4). Пропозиції автора щодо вирішення назрілої проблеми шляхом створення освітньо-просвітницьких програм у засобах масової інформації та Інтернеті за активної участі держави і підприємницьких структур є досить корисними і своєчасними, адже "економічно грамотне населення, яке досконало знає закони і має можливість отримати об'єктивну інформацію та консультацію спеціалістів, здатне прискорити вихід із фінансової кризи, в якій опинилася країна. Тільки в такому випадку держава може розраховувати на виховання покоління законослухняних платників податків, здатних приймати серйозні інвестиційні рішення і нести за них відповідальність, що, у кінцевому підсумку, створить передумови для економічного зростання" (с. 135).

У другому і третьому розділах монографії Т. О. Кізима досліджує склад, структуру та динаміку доходів і витрат домашніх господарств, а також основні мотиви, види

і форми заощаджень населення та їх роль в інвестиційному процесі. Перелік проблем, розкритих у цих розділах, досить широкий. Він охоплює теоретичні аспекти, методологічні та практичні питання, пов'язані з дослідженням матеріальної основи фінансів домогосподарств.

Імпонує те, що автор аналізує не лише основні джерела доходів, які надає Державний комітет статистики України, а й такі важливі їх складові, як доходи від тіньової діяльності та доходи трудових мігрантів. Не можливо не погодитися з автором у тому, що однією з найактуальніших і найважливіших проблем дослідження доходів домогосподарств в Україні є питання визначення обсягів тіньових доходів. І хоча "тіньова економіка не є суто українським "винаходом" (різні форми тіньової економічної активності спостерігаються майже в усіх країнах світу), вітчизняна специфіка тіньових процесів є досить унікальною, адже первісне нагромадження капіталу, яке в інших країнах відбувалося за кількох поколінь, у нас пройшло за кілька років" (с. 151).

Класифікуючи витрати домогосподарств за низкою ознак (цільовим призначенням, ступенем регулярності та необхідності здійснення витрат, періодичністю витрат), Т. О. Кізіма для аналізу сукупних витрат вітчизняних домогосподарств вдало обрала саме критерій цільового призначення, виокремивши три основні групи витрат: обов'язкові платежі, споживчі витрати і витрати неспоживчого характеру (с. 251).

Аналізуючи першу групу витрат домогосподарств та пропонуючи основні напрями удосконалення оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, автор здійснила власне дослідження рівня податкового навантаження на домашні господарства та визначила вплив основних факторів на його величину. Цікаво, що найбільший вплив на рівень податкового навантаження

вітчизняних домогосподарств чинять саме податки на споживання, які складають біля 60% усіх сплачених населенням податків і зборів (с. 266). Відтак, зазначає науковець, з метою зменшення тиску непрямих податків на малозабезпечених громадян, необхідно диференціювати ставки непрямих податків (передусім податку на додану вартість), зменшивши їх на товари першої необхідності та збільшивши на предмети розкоші (с. 268).

Аналізуючи споживчі витрати домогосподарств, котрі становлять близько 90% усіх витрат, автор зупинилася на характеристиці двох полярних моделей поведінки споживача (гедонізм та аскетизм), що певною мірою дає можливість краще зрозуміти сучасні тенденції використання доходів домогосподарств на споживчі цілі (с. 269–272).

Серед витрат неспоживчого характеру Т. О. Кізіма особливе місце відводить інвестиційним витратам, під якими вона розуміє "витрати, які домогосподарства спрямовують у різні об'єкти (цінні папери, валюту, нерухомість тощо) з метою отримання додаткового доходу (прибутку)" (с. 248) та наголошує на необхідності підвищення частки цих витрат у структурі сукупних витрат домогосподарств України. Для цього, на думку автора, з боку держави необхідно забезпечити належні умови для зростання реальних доходів населення та відновлення довіри до суб'єктів вітчизняного фінансового ринку.

Рекомендації щодо раціоналізації споживчих витрат домогосподарств в умовах економічної нестабільності (підрозділ 3.2) мають суто практичне спрямування і є корисними для тих, хто хоче оптимізувати свій сімейний бюджет та підвищити рівень особистої фінансової незалежності.

Особливу увагу Т. О. Кізіма присвятила проблемі формування заощаджень домо-

господарств та їх ефективному використанню в сучасних умовах. Ця проблема є надзвичайно актуальною, зважаючи на гостру необхідність залучення коштів населення у якості потужного джерела інвестиційних ресурсів для національної економіки. Аналіз основних переваг та ймовірних ризиків кожної із форм заощаджень дав змогу автору виявити особливості вітчизняного ощадно-інвестиційного процесу й окреслити подальші перспективи трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції (підрозділ 3.3).

Заключний розділ монографії присвячений проблемам управління фінансами домашніх господарств в умовах економічних ризиків, а також дослідженню впливу людського капіталу на формування фінансового потенціалу вітчизняних домогосподарств. Оцінка макроекономічного середовища, у якому домогосподарства здійснюють управління фінансами, а також аналіз специфіки такого управління – це величезний пласт актуальних проблем, з якими стикаються домашні господарства в сучасних економічних умовах. Загалом їх можна звести до двох головних: 1) необхідності належної організації обліку доходів, витрат, майна та інших активів домогосподарства; 2) необхідності формування та ефективного управління бюджетом домашнього господарства. Успішне вирішення цих проблем залежатиме передусім від рівня фінансової грамотності членів домашнього господарства та їхньої здатності самостійно аналізувати найважливіші процеси і явища економічного життя.

Безумовно, новаторськими є підняті у підрозділі 4.3 питання формування фінансового потенціалу домогосподарств та дослідження впливу людського капіталу на цей процес. Абсолютно слушним бачиться твердження автора про те, що “фінансовий потенціал домогосподарства визначається не лише величиною фінансових і нефінансо-

вих активів, освітою і професійною підготовкою його членів, а й значною мірою власними зусиллями окремих індивідів. Окрім того, на фінансовий потенціал домашніх господарств певний вплив справляють і зовнішні фактори (знецінення національної грошової одиниці, зростання рівня безробіття та ін.), що особливо яскраво проявляється у періоди економічних криз” (с. 392).

Принагідно зазначимо, що домінуючою у монографії є думка про те, що не лише домогосподарства, а й держава, мають бути зацікавлені у подальшому розвитку фінансів домогосподарств та підвищенні фінансового потенціалу цього важливого сектора економіки. Адже саме від фінансової спроможності та рівня добробуту населення залежить подальший розвиток соціально-економічних процесів у суспільстві.

Загалом автору рецензованої монографії вдалося розкрити зміст досліджуваної проблеми, її теоретичні та практичні аспекти, сформулювати відповідні висновки і пропозиції, які заслуговують на увагу як учених-теоретиків, так і фінансистів-практиків. Авторські підходи до трактування фінансів домогосподарств з позиції сутності, явища, змісту і форми, визначення економічного ризику та фінансового потенціалу домашніх господарств запропоновані у монографії вперше. Вони відповідають вимогам ринкової економіки та завданням України щодо розбудови національного господарства на засадах соціальної справедливості й економічної ефективності. Наукові положення та основні висновки, що містяться у монографії, ґрунтуються на дослідженні та критичному аналізі великого обсягу монографічної і науково-публіцистичної літератури. Т. О. Кізімі вдалося досягнути необхідної глибини дослідження завдяки вдалому використанню великого масиву статистичної інформації, яка підтверджує основні теоретичні висновки автора.

Поряд з цим у монографії, як і будь-якому масштабному дослідженні такого спрямування, мають місце окремі дискусійні питання. Однак вони не впливають на якість, цінність та значимість наукової роботи.

Здійснене у монографії комплексне і ґрунтовне дослідження фінансів домогосподарств є вагомим внеском у вирішення важливої проблеми підвищення рівня суспільного добробуту, що слугуватиме однією з передумов для подальшого економічного зростання.

Варто зазначити, що монографія Т. О. Кізими є фундаментальною науковою працею, в якій сформовано цілісну концепцію розвитку фінансів домогосподарств. Безумовно, новизна й оригінальність багатьох положень стимулюватимуть розвиток подальших наукових дискусій, однак загалом монографія має усі шанси здобути схвальні відгуки наукової спільноти та спонукати допитливу студентську аудиторію до подальших наукових розвідок із зазначеної проблематики.